

COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE LA SFÂRȘITUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

IOAN OPRÎȘ

Orice război s-a dovedit neprielnic și devastator pe seama valorilor culturale. În acest sens, primul războiu mondial a provocat monumentelor istorice și muzeelor din România imense pierderi. Atât operațiunile militare, ocupația cât și rigorile stării de beligeranță s-au arătat ca dușmani nemiloși ai patrimoniului cultural. Exemplele pe care le-am ales vor confirma afirmațiile, căutând să prezinte situația specifică, deosebit de ingrată a instituțiilor de protecție în acele vremuri. După crearea Casei Bisericii și măsurile care-au fost luate pentru a gospodări mai bine fondurile atribuite Comisiunii Monumentelor Istorice, „echipa” s-a fixat pe câteva mari șantiere de restaurare, dezvoltând totodată numeroase sensuri ale lucrărilor de protecție arheologică și de monument. La Golia, de pildă, lucrările din preajma izbucnirii războiului, în lunile iunie-septembrie 1914, au progresat simțitor. Aceasta și datorită celor 12 lucrători italieni, cioplitori în piatră (4) și zidari (8) de înaltă calificare¹. Șantierul de la Iași cel mai mare la acea vreme, cu dotări bune moștenite de la Lecomte du Noüy, primea în anul 1915, alți 6 cioplitori italieni, cărora Ministerul de Interne le acordase viză de intrare, pe la Predeal, în urma cererii arh. A. Lardel². Apreciați în mod deosebit pentru performanțele profesionale, lucrătorii italieni vor fi aceia de la care se va fi învățat destul de mult în meseriile legate de restaurarea monumentelor istorice. Tot un italian, de pildă, ing. arh. Eugenio Petro Bolángaro, este antreprenorul șantierului de la biserica Curtea Veche din București; în 1916 acesta lucrează în contul sumei alocate – în urma proiectului arh. Gh. Lupu – de 28642,50 lei³. Un altul Missana

¹ Lista acestora îi cuprinde pe Franzoni Ernesto, Otilio Pelegrineti, Farzini Giovanni și Matei Trigoni (cioplitori în piatră), respectiv Batista Italico, Tapoli Luigi, Trigoni Ghiarica, Batiste Ticoletti, Baleni Ludvico, Luigi Betignol, Giovanni Cetali și Geovani Nardim, în Arh. St. Filiala municipiului București (Arh. St. Fil. București), fond CMI, dosar 74/1911, f. 3-5.

² Cf. adresa Ministerului de Interne nr. 81/21477/15.03.1915, în loc. cit., dosar 83/1912, f. 5.

³ Atelierul antreprenorului fusese pe Alea Sevastopol nr. 29. Vezi în loc. cit., dosar 87/1912, f. 1.

Giovanni, constructor, lucrase la Fundenii Doamnei și la biserica mănăstirii „Negru Vodă” din Câmpulung Muscel. Multe din acțiunile legate de soarta valorilor culturale mai păstrau – în ciuda sângeroaselor confruntări militare – aparențe de-a dreptul romantice. Erau utilizate chiar metode și mijloace de natură foarte generoasă. În ianuarie 1915, Ilie Ghibănescu, directorul Muzeului Național de Antichități - Secția Constanța, îi invitase pe membrii Comisiunii să conferențieze la Cazinou „pentru sporirea fondul (și prestigiului, n.n.) Muzeului local”⁴. Însoțite de proiecții, cu diapozitive, aceste conferințe au trezit un mare interes, gazda mulțumind pentru serviciile aduse și sumele încasate, ele susținând o atenție specială pentru lucrările arheologice. Într-un alt caz, Comisiunea se adresa Prefecturii județului Covurlui, pentru a-l sprijini pe Nicolae Velichi (membru corespondent) în cercetările ce le intenționa la Braniștea și Tulucești, iar cât privea un altar votiv, descoperit atunci la Sendreni, cerea ca acesta să fie păstrat la prefectură, până se va înființa Muzeul județean Galați⁵. Tot ei i s-a adresat și un alt colaborator, Constantin Moisil, care solicita o intervenție urgentă pentru protecția unui monument funerar roman descoperit la Iglița (Troesmis), luat de locuitorii din Corna⁶. Nu numai că s-a intervenit prompt, dar, mai mult, Comisiunea s-a adresat Prefecturii Tulcea cerând măsuri ferme de protecție extinse și asupra stațiunii arheologice de la Agighiol, unde locuitorii Hirim Velicu și Gh. Ciufutu ceruseră aprobare de săpături⁷.

În anul 1916 Comisiunea și-a dezvoltat simțitor inventarele colecțiilor sale, acestea ajungând până la 1439 poziții. Multe din piese rezultau din salvări, altele proveneau din achiziții de la anticari ca H. Pach sau magazinul Micado, fie din colecții private⁸. Așisderea, mai mulți fotografi, printre ei Duchinsky pentru Iași și Iosif Kostler pentru Adamclisi, au lucrat diapozitive și fotografii pe plăci în contul ei.

Odată cu intrarea României în război, operațiunile militare au condus la încetarea lucrărilor de restaurare, la distrugerea unor monumente, jefuirea și păgubirea valorilor culturale. Ca o consecință inedită, în zona ocupată, s-au impus măsuri de protecție specială, în care sens Comisiunea s-a adresat autorităților militare. Acestea instituiseră un organism special,

⁴ Invitației i s-a dat curs, conferințele desfășurându-se după cum urmează: la 1 februarie Vasile Pârvan (*Constanța în vremea greco-română*); 7 februarie Nicolae Iorga (*Constanța în evul mediu*), 15 februarie I.C. Istrati (*Constanța în epoca contemporană*); 22 februarie George Muraru (*Adamclisi*); 1 martie Al. Lepedatu (titlu rezervat). Vezi în loc. cit., supra, dosar 116/1915, f.12, 36 și dosar 117/1915, f.10, 20, confirmând suma de 386,50 lei strânsă de pe urma primelor două conferințe.

⁵ Cf. adresei CMI nr.00024/13.01.1915, în Arh. St. Fil. București, fond CMI, dosar 116/1915, f. 21.

⁶ Cu inscripția: Numini Liberis Patris Manus (sic.) Tivscae, Cina-Practoris aloe I Dardanorum Antonianae ex. viso posvit. Idem, f. 28.

⁷ Idem, dosar 117/1915, f. 20.

⁸ Cf. loc. cit., dosar 132/1916.

Militärverwaltung in Rumänien (Druck and Bücherei – Stelle), condus de prof. dr. H. Braune, și instalat la București. Orice măsuri care priveau monumentele și patrimoniul muzeal trebuia să fie avizate de către acest organism. La 4 decembrie 1917 C.C.Arion, notifica, în numele CMI, gerantului Ministerului Instrucțiunii și Cultelor, să intervină la autoritatea germană pentru a scuti de rechiziționări forțate așezămintele bisericesti. Ce se întâmplase? Numitele autorități sechestrasera de la mănăstirea Mărgineni (jud. Prahova) un policandru mare, două sfeșnice împărătești mari și altele 4 mici (toate din alamă); exista temerea că asemenea depozități de bunuri priveau și mănăstirea Văcărești⁹. Concomitent, administratorul Casei Bisericii, Grigore Pișculescu (Gala Galaction), notifica la ordinul gerantului C. Arion, tuturor autorităților bisericesti interdicția de a înstrăina obiectele de cult fără autorizarea Casei Bisericii, fiind strict interzisă „scoaterea din inventar a așa-ziselor obiecte scoase din uz, arderea lor, vânzarea, schimbul, împrumutarea și chiar reparațiunea. Orice preot îngrijitor de biserică care va înstrăina vreun obiect bisericesc ca: vase, icoane, mobilier, cărți, veșminte, argintărie, documente, sfeșnice etc. se face pasibil de penalitățile prevăzute de Codul penal și Legea Comisiunii Monumentelor Istorice, ale căror prescripțiuni le vom aplica cu toată rigoarea în cazul când vom fi informați că s-au petrecut asemenea fapte”¹⁰.

La Comisiune și la celelalte autorități soseau diferite informații despre daunele aduse monumentelor, distrugeri, pierderi, abuzuri. Redactate în limbile germană și română, sesizările autorităților județene arătau, care era starea bisericilor în urma luptelor. Astfel la Predeal, ca în atâtea alte locuri, biserica fusese grav avariata, Prefectura Județeană Prahova cerând 400 de lei pentru intervenții urgente¹¹. De la Tismana, Comisiunea era informată că nu mai existau valori deosebite în inventarul mănăstirii, acestea fiind ridicate de Al.Tzigara Samurșă la 11 octombrie 1916, când se strânseseră obiecte de tezaur pentru a fi puse sub protecție prin transportarea lor în Rusia¹².

Agitația printre slujitorii bisericii, cu privire la soarta bunurilor culturale era îndreptățită, decurgând din măsurile ocupantului de a recupera metalul necesar industriei de război, în care sens mai ales clopotele au fost primele rechiziționate. Din astfel de rațiuni, Comisiunea s-a adresat gerantului Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, răspunzând întrebărilor și

⁹ Vezi în adresa CMI nr.2694/4.12.1917 și 5.12.1917, idem, dosar 134/1918, f.

¹⁰ Cf. ordinului nr. 2696/5.12.1917, în loc. cit., idem, *ibidem*, f. 68, 22.

¹¹ Vezi adresa nr. 08791/16.12.1917, idem, *ibidem*, f. 31.

¹² Cf. adresa mănăstirii nr.11/15.12.1917, idem, *ibidem*, f. 16. Totuși în deținerea așezământului mai erau 4 candelă de argint, 4 cruci mari de argint și o Evanghelie din 1837, iar H.Braune informa Comisiunea că văzuse la starețul Tismanei „două stoffe splendide vechi bisericesti”, pe care – presupunând că ar fi de la Nicodim Intemeitorul – cere să fie aduse în muzeul ei. Cf. loc. cit., dosar 135/85/1918, f. 106.

presiunilor insistente făcute de mitropolitul primat. Se manifesta încă odată îngrijorarea „în privința ordinului dat de Administrația Militară pentru a se declara toate obiectele bisericești, confecționate din metale rechiziționabile, ceea ce a provocat o profundă emoție printre credincioși“. Constatând că asemenea obiecte serveau exclusiv cultului, mitropolitul precizase că ele „în mare parte constituiesc tot ceea ce ne-a mai rămas din patrimoniul nostru artistic și arheologic“¹³.

Discuțiile și tratativele purtate cu reprezentanții ocupantului german au căutat să rezolve efectele dramatice ale stării de război, izbutând uneori să pună sub protecție monumentele și bunurile culturale mobile, să stopeze factorii distructivi. Prin intervențiile lui Al. Tzigara - Samurcaș și D.Onciul, s-a putut împrejmuî mănăstirea Mihai Vodă refăcându-se grilajul și gardul acesteia (deviz 2994, 60 lei)¹⁴. Comisiunea era informată de la Craiova, de prefect, că au luat măsuri pentru a opri înstrăinările de obiecte de la Muzeul Aman, unde rămăsese doar „un dulap cu piese și pietre“¹⁵. Obținând aprobarea Administrației Militare, Casa Bisericii cerea, tot atunci, lui V.Drăghiceanu să cerceteze (împreună cu Al. Tzigara Samurcaș și Șt. Sihleanu) craniile lui Mihai Viteazul și Radu Vodă de la mănăstirea Dealu și să dispună măsuri de conservare¹⁶. Gh. Pișculescu s-a arătat și el foarte activ informând Comisiunea despre preluarea inventarului unei vechi biserici (?), distrusă în timpul luptelor, de la autoritățile militare germane¹⁷. Într-un alt loc, la Cozia, Comisiunea a luat urgente măsuri față de efectele vandalice ale celor ce profanaseră mormintele lui Mircea cel Bătrân și mamei lui Mihai Viteazul, Teofana, solicitând – prin Al. T. Samurcaș și V. Drăghiceanu – acoperirea din nou a acestora. Cu atât mai mult, cu cât în 1918 se împlineau 4 veacuri de la dispariția marelui voievod¹⁸. A avut loc de altfel, la 13 februarie 1918 în prezența prefectului și autorităților militare, parastasul pentru Mircea cel Bătrân, la Cozia; au venit preoții din Olănești și Călimănești, asistați de slt. Krusche, dându-se celor 60 de prizonieri câte 5 lei de fiecare prizonier din Moldova și 2,50 lei pentru cei din Oltenia și Muntenia. Cu acel prilej, D. Onciul a rostit o amplă cuvântare, la Mitropolia din capitală, tipărită imediat de Academia Română. Legăturile cu H.Braune indică în general raporturi corecte și responsabile, Comisiunea având în el un interlocutor preocupat de soarta valorilor culturale și înțelegător al importanței

¹³ Cf. adresa Mitropoliei Ungro-Vlahiei nr. 27.08/27.12.1917 și a CMI nr. 2/15.01.1918, în loc. cit., f. 2.

¹⁴ Cf. adresa Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice-Serviciul Arhitectură, din 31.12.1917, în dosar cit., f. 11.

¹⁵ Cf. adresa Prefecturii Dolj nr.5/3.01.1918, în loc. cit., dosar cit., f. 9.

¹⁶ Cf. adresa Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice nr.2721/15.01.1918, *Ibidem*, f.1.

¹⁷ Între obiecte: iconostas, crucea tâmplii, părți din aceasta, ușile împărătești, jet, strană cu două scaune, prăznicar, ușile laterale, depuse toate la Casa Bisericii și date spre studiu lui V. Drăghiceanu. Vezi în loc. cit., dosar cit., f. 21.

¹⁸ Vezi adresa CMI nr.9/18.01.1918 către gerant, în loc. cit., dosar cit., f. 4,51,53.

acestora. Din astfel de rațiuni, i s-au adresat cereri neașteptate, între care și aceea de a interveni ca Artur Garguomin Verona, aflat în lagărul de prizonieri de la Sopron - Ungaria să fie repatriat pentru a putea continua lucrarea de restaurare a picturii catedralei metropolitane de la Târgoviște¹⁹. La 29 ianuarie 1918, Comisiunea îi mulțumea aceluiași profesor H.Braune, pentru informațiile privind „monumentele ce au suferit de pe urma luptelor“, ca și pentru sumele de restaurare (10.000 lei) acordate pentru bisericile Sf.Nicolae din Deal și Sf. Nicolae din Vale, ambele din Slatina, afectate în luptele de pe Olt²⁰. Administrația militară deținea de altfel suficiente date din care se deduceau nevoile de intervenție urgentă pe seama monumentelor din teritoriul ocupat. Ea solicitase, oricum, autorităților românești să dispună alcătuirea unui inventar al pagubelor și necesităților de reparații la acoperișurile monumentelor. Casa Bisericii și Comisiunea s-au și adresat în acest sens protoierilor și episcopiilor, cerându-le situații concrete care să sprijine solicitările de fonduri. Multe din acestea au răspuns, rezultând numeroase nevoi de asemenea intervenții. Altele – ca Protoieria Ilfov – au întârziat inadmisibil trimiterea tabelelor solicitate, Comisiunea arătând că iereul în cauză „a dat dovadă că nu cunoaște sarcinile ce-i incumbă, serviciul ce-l conduce îndeosebi în timpurile actuale“²¹. În ciuda greutăților, încercările de a depăși rigorile vremii i-au caracterizat pe cei motivați. Astfel, Al. Tzigara Samurcaș îi cerea ministrului 250.000 lei pentru a amenaja o aripă a edificiului, unde preconiza să instaleze colecțiile etnografice. El arăta că acestea – deși depozitate atunci în str. Griviței 5 – „chiar acum au atras atențiunea vizitatorilor străini, un cadru demn de ele punându-se în valoare tezaurele artistice, cu care poporul nostru se poate fâli, și totodată s-ar realiza o economie anuală în bugetul ministerului“²². Nu se limita însă la bani, ci dorea prezența arhitectului N. Ghika - Budești pentru a relua lucrările la construcția muzeului.

Ca o dovadă de bune intenții, *Verwaltungstaf der Militärverwaltung in Rumänien* a solicitat Ministerului de resort o listă a obiectelor de valoare bisericească, istorică, artistică și științifică pentru care se impuneau măsuri speciale de pază. Aceasta, pe lângă Catedrala din Curtea de Argeș, Academia Română și Arhivele Statului, care oricum erau păzite de militari. CMI a comunicat o astfel de listă, cuprinzând Palatul Artelor și Colecțiunile din Parcul Carol I, Muzeul Național de Antichități, Muzeul de Etnografie, Mitropolia, biserica Radu Vodă, mănăstirile Bistrița și Hurezu. Totodată a intervenit pentru a fi scutită de încartiruire locuința gen. Arion (str. Romană

¹⁹ În adresa CMI nr.25/29.01.1918, idem, ibidem, f. 24.

²⁰ Cf. adresa CMI nr.23/29.01.1918, idem, ibidem, f. 23.

²¹ Cf. adresa CMI nr.644/1.02.1918 către Casa Bisericii, idem, ibidem, f. 19.

²² Cf. adresa Muzeului de Artă Națională Carol I nr.24/21.02.1918, idem, ibidem, f. 40.

17), unde Comisiunea își adăpostise cele mai prețioase obiecte din inventarul muzeului său²³. Mai mult, ea îl solicita pe prof. H. Braune să-i ofere informații precise despre anumite biserici din zona operațiilor militare, între care: cele de la Cislău, Pâcelele - Berca, Gura Aninoasa, mănăstirea Rătești, Tislău - schit Ciolanu, Grăjdana - schit Berbul, biserica Agaton, Banu (din Buzău), mănăstirea Mera, bisericile Sf. Ioan și Precista din Focșani, Sf. Paraschiva - Panciu, mănăstirea Soveja, biserica Sf. Paraschiva (Râmnicu Sărat), mănăstirea din Râmnicu Sărat, schitul Poiana Mărului. Cu același prilej, îi cerea să oprească săpăturile arheologice neautorizate din Dobrogea²⁴.

Intervențiile n-au rămas fără efect. Autoritățile militare germane au luat decizia de a nu rechiziționa obiectele bisericesti de alamă de la Văcărești; apoi explică cele întâmplate cu inventarul mănăstirii Mărgineni, de unde Depozitul materiilor prime de război a luat un stoc de hârtie, mașini textile, câteva obiecte din capela închisorii, arătând că deși în două ordonanțe au fost invitate autoritățile să ceară restituirea obiectelor de artă, nimeni nu răspunsese la acestea!²⁵. Atitudine, credem noi astăzi, explicabilă în vreme de război! Rechiziționarea clopotelor, mai ales, a nemulțumit pretutindeni. La Polovragi - Gorj, primarul se plângea că doar la mănăstire mai rămăseseră două clopote, solicitând unul din ele împrumut, „până la restabilirea liniștei țării, când ne vom procura alte clopote ... spre a uza biserica (satului, n.n.) de el la sărbători și slujbele de înmormântare ...”²⁶. Și la Comandatura Etapei de la Curtea de Argeș ordinul de rechiziționare a materialului metalic se primise în vara anului 1918, trebuind ridicată tabla de aramă de pe biserica domnească! Prefectura județului Argeș și Comisiunea au reușit, protestând la autoritățile militare, să oprească executarea acestuia, intervenind însă până la mareșalul Mackensen, prin Al. Tzigara Samurcaș²⁷. Li s-a alăturat și Ministerul Afacerilor Străine, care s-a adresat Comandamentului Suprem German, primind răspunsul că se exceptează de la rechiziționare în schimbul livrării a 2.000 kg aramă. Nici clopotul vechi al mănăstirii Cotmeana nu a rămas în afara execuției ordinului, doar că intervenind parohul comunității catolice din Pitești, dr. Gustav Müller, și pentru aceasta s-a făcut excepție, fiind depozitat la biserica Sf. Ilie din oraș²⁸. La Băicoi, în Prahova, preotul Gh. Mihail regreta că li s-a luat arama de pe

²³ Vezi adresa Administrației militare nr. 20354/17.02.1918; adresele CMI nr. 63 și 68/27.02.1918, în loc. cit., supra, *ibidem*, f. 46, 49, 55.

²⁴ Cf. adresa CMI nr. 49/21.02.1918, *idem*, *ibidem*, f. 37.

²⁵ Vezi adresa Administrației militare cu nr. 1546/14.02.1918, în loc. cit., *ibidem*, f. 56.

²⁶ Adresa Primăriei cu nr. 105/26.03.1918 către CMI, *idem*, *ibidem*, f. 64.

²⁷ Vezi adresa Prefecturii cu nr. 4744/30.06.1918 și adresa CMI cu nr. 03043/26.07.1918 de mulțumiri adresate lui Al. T. Samurcaș, cu o scrisoare nr. 03044/26.07.1918, toate în loc. cit., *ibidem*, f. 10, 26, 27. Pentru MAS cf. adresa nr. 673/22.08.1918, în loc. cit., dosar 135/85/1918, f. 78.

²⁸ Cf. scrisoarea CMI de mulțumiri adresate preotului Müller, cu nr. 03040/20.07.1918, în loc. cit., *ibidem*, f. 20.

biserica Sf. Împărați (2.000 kg); trebuind să o acopere cu carton asfaltat, a expus pictura interioară, găsim necesară grabnica intervenție pentru reînvelire. Ștefan Popescu, membru al Comisiunii, găsea mănăstirea de la Râmnicu Sărat cu mari nevoi de reparație a acoperișului și tinichigeriei iar Episcopul Antim al Episcopiei Râmnicului, raportase asupra distrugerilor de mobilier și vandalizării schitului Crasna, reclamând grabnica intervenție. La fel, jefuită de odoare și cu mari distrugereri era biserica Sf. Treime de la Golești-Muscel, de unde scria disperat preotul V. Goleșteanu²⁹. Pentru orice rechiziționare, meticuloasa administrație germană întocmea acte, dând bonuri la mână. Astfel, la București, bisericilor Sf. Gheorghe Vechi (24 kg), Mântuleasa (28 kg) și Olari (51 kg) li s-au luat câte două clopote dar s-a plătit doar câte unul³⁰. Din nou intervențiile Comisiunii la H. Braune au făcut ca respectivele clopote să fie exceptate depunându-se la Muzeul condus de Al. T. Samurcaș³¹. Consecințelor de ordin militar li s-au adăugat, adeseori, furturile de obiecte bisericești. Deși Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Politice emisese două ordine (nr. 1048 și 6564) în anul 1918 privitor la raportarea înstrăinărilor de odoare culturale bisericești, multe parohii n-au informat la timp sau corect asupra situației reale. După raportul oficial, în Teleorman nu existau asemenea dispoziții, dar în vara anului 1918 Epitropia bisericii Sf. Teodor din Roșiori de Vede raporta furtul unei Evanghelii legate în argint, a două icoane îmbrăcate în argint, o salbă de la icoana Maicii Domnului, a 20 l untdelemn și chiar cutia milei cu 80 lei! Nimic de mirare: biserica fusese lagăr de prizonieri timp de două săptămâni iar în interiorul curții a funcționat un atelier de fierărie; mobilierul ei era fărâmat și împrejmuirea arsă³². Asemenea stări le cercetează V. Drăghiceanu, pentru a stabili din culpă cui anume se făcuseră pagubele. Dar deplasările erau foarte greu de făcut. Pentru orice mișcare, delegaților Comisiunii li se eliberau adeverințe speciale din partea Administrației militare germane. Începând cu vara anului 1918 autoritatea Comisiunii a sporit, solicitând rechemarea, de către minister, la București, a membrilor ei Gr. Cerkez, G. Balș, N. Iorga și V. Pârvan³³. Decretul nr. 1412 din 8 iunie 1918 numise noi membrii ai Comisiunii: D. Onciul, C.C. Arion, Al. Tzigara-Samurcaș, Șt. Popescu, G. Balș, Gr. Cerkez și arh. Teofil Ploșteanu. Ocupanții germani au devenit parcă mai flexibili, deși uneori îi regăsim cu cereri greu de rezolvat: de pildă, prof. H. Braune solicitase Muzeului Național de Antichități vânzarea tablourilor de

²⁹ În adresa Parohiei cu nr. 6, înregistrată la CMI cu nr. 3140/1.09.1918 cerea suma de 8-10.000 lei, în loc. cit., dosar 135/1918, f. 94. Pentru Râmnicu Sărat cf. referatul din 2.09.1918 iar pentru Crasna adresa nr. 890/30.09.1918, în loc. cit., dosar 136/86/1918, f. 2-3, 47.

³⁰ Cf. raport E. Vintilescu, de la Protoerie, cu nr. 249/1918, idem, *ibidem*, f. 147.

³¹ Rezultă din adresa CMI nr. 3175/19.09.1918 către ministru, idem, *ibidem*, f. 132.

³² Vezi adresa epitropiei cu nr. 11/12.06.1918, către CMI, în loc. cit., dosar 135/85/1918, f. 7.

³³ Intervenție cu nr. 3066/3.08.1918, idem, *ibidem*, f. 31.

artă veche germană din patrimoniul acestuia, V. Pârvan admitând doar un schimb, condiționat de cunoașterea prealabilă a obiectelor propuse³⁴. Intervin chiar unele refuzuri: un proiectat cimitir german în curtea bisericii Sf. Nicolae Domnesc de la Curtea de Argeș a fost respins, dar administrația ocupantului l-a făcut totuși ... la Comana !

Trimis la fața locului, arh. I.D. Trajanescu a constatat acolo gravele consecințe ale amplasării respectivei necropole, dărâmarea zidurilor vechi și modificarea împrejurimilor imediate ale mănăstirii³⁵. Cu un alt prilej, V. Drăghiceanu s-a deplasat împreună cu I.D. Trajanescu – la cererea lui H.Braune – în zona Argeșului. Ei au controlat și aici pagubele mari aduse bisericilor de la Golești, Ciocănești, Suseni-Rucăr, Rucăr, Fundeni Câmpulung, Pitești, Curtea de Argeș³⁶. Ruinele și stricăciunile erau pretutindenea. La Giurgiu, „străzi întregi zac prefăcute în ruină“, iar Gimnaziul I. Maiorescu, condus de învățatul filolog Nicolae Cartoian, solicita Comisiunii „o mână de ajutor“³⁷. În alte părți, ca la Bacău, în jurul bisericii „Precista“ s-a constituit un Comitet pentru strângerea fondurilor necesare reparațiilor, animat de parohul iconom Th. Zotta și format din Gh. Florescu, Dim. Ionescu, maior C. Frimu, Av. I. Brânzaru, deputatul M. Cancicov, primul procuror D. Ardelean, maior Al. Cottescu, Viciu Teodorescu și ing. P. Teodoru³⁸. Pe întregul an se aprobaseră de tutela germană doar 100.000 lei pentru lucrări la monumentele istorice; sumele repartizate diferitelor șantiere, desigur, erau reduse dar și posibilitățile de lucru erau încă mici. În mod deosebit ele s-au îndreptat spre zidul înconjurător și pictura bisericii domnești de la Curtea de Argeș; biserica Fundeni – Câmpulung și mănăstirea „Negru Vodă“; biserica de la Rucăr; grilajul mănăstirii Mihai Vodă din București; reparații la acoperișul bisericii Brădești (jud. Dolj), la zidăria și acoperișul bisericii mănăstirii Govora și acoperișul bisericii băcăuane „Precista“³⁹. Din suma globală s-au mai efectuat unele lucrări la Cozia și Cornetu (val. 7.500 lei), biserica Fundenii Doamnei din București (val. 1.544 lei) iar între beneficiari au mai figurat: biserica episcopală din Buzău (2.000 lei), mănăstirea Râmnicu Sărat (2.500 lei), mănăstirea Comana (500 lei), biserica Popești-Ilfov (500 lei), biserica Obedeanu-Dolj (2.000 lei), bisericile de la Jghiaburi Urloaia (cu câte 500 lei), Jitianu (2.000 lei), Brădeștii de Jos (6.000 lei), Preajba și Negoști (500 lei) – în Dolj; schitul Crasna (500 lei), biserica Băicoi (6.000 lei) – în Prahova;

³⁴ Cf. adresa Muzeului Național de Antichități și avizul CMI la adresa nr. 3263/1918, în loc. cit., *ibidem*, f. 8.

³⁵ Vezi mulțumirile lui H.Braune, în loc. cit., dosar 134/1918, f. 59 și dosar 136/86/1918, f. 1., raportul Serviciului de Arhitectură nr. 1458/2.10.1918.

³⁶ În raportul cu nr. 3021/10.07.1918, *idem*, dosar 135/85/1918, f. 85-89.

³⁷ Cf. adresei nr. 129/14.08.1918, *idem*, *ibidem*, f. 96-97.

³⁸ Cf. procesul-verbal al parohiei nr. 26/15.07.1918, în loc. cit., dosar 135/85/1918, f. 23.

³⁹ Cf. Raportul Serviciului de Arhitectură nr. 1480/10.12.1918, în loc. cit., dosar 136/86/1918, f. 46.

bisericile Stelea și Mitropolia din Târgoviște (1.000 și 290 lei); schitul Bradu și biserica Soveja (cu câte 1.000 lei), biserica Străoani (500 lei) – în județul Putna; biserica Golești (1.000 lei), mănăstirea Govora (1.000 lei) și biserica bucureșteană Mărcuța (500 lei)⁴⁰.

Șantierelor de restaurare mai însemnate care au funcționat în 1918 privesc restaurarea picturii la biserica Domnească de la Curtea de Argeș, pentru care s-au alocat 13.340 lei⁴¹. Aici operațiile de restaurare au dezvăluit, în iulie, pe peretele nordic al bisericii, „dedesuptul picturilor noi, picturi mai vechi, între ferestre găsesc picturi din epoca 2-a, epoca primitivă a fost distrusă cu totul, cu ocazia lărgirii și ridicării mai sus a ferestrelor. În partea dreaptă a ferestrelor dinspre apus pe perete am găsit doi mucenici din epoca primitivă, iar restul de 4 mucenici sunt din epoca 4, dedesupt nu mai este nici o altă pictură“. În august restauratorii au dezvelit „picturile de pe peretele dinspre apus, unde am descoperit că sub picturile noi există fragmente din pictura primitivă mai ales unde se află Sf.Arhg. Mihail care urmează a fi extras. Ctitorii cum și restul picturii rămâne (sic! I) din epoca 4, dedesuptul ei nu mai există nici o altă pictură mai veche; deasupra ctitorilor, Christos binecuvântând pe ctitori este din epoca primitivă, restul a fost dat jos cu tencuială cu tot și înlocuit cu pictură din epoca 4“⁴². Au continuat, de asemeni, pregătirile pentru documentația șantierelor de la Antim și Sf.Gheorghe Nou, la care I.D. Trajanescu lucra din 1916; din toamna anului respectiv și l-a asociat pe Catul Bogdan, „distins elev al Școalei Naționale de Arhitectură“, pentru pregătirea planurilor. Acesta a lucrat efectiv pentru șantierelor Antim și Fundenii Doamnei⁴³. Tot în capitală, parohul de la biserica Oțetari cerea grabnice intervenții pentru bisericile Oțetari (fără acoperiș din 1915), Sfînții și Scaune, estimate la 7.500 lei, încredințând obiectele vechi din inventar lui Al. Tzigara Samurcaș și Gr. Pișculescu⁴⁴. Și din alte biserici s-au ridicat obiectele de valoare, Comisiunea luând astfel măsuri de protejare în acele timpuri nesigure. Astfel, în august 1918 au fost luate piesele cele mai importante de la biserica Drujești – Curtea de Argeș, pe care V. Drăghiceanu le-a mutat la biserica din Sălătrucu, rămânând pe loc ușile tâmplii, cele împărătești, stranele, sfeșnicile și tetrapoadele⁴⁵. În alte situații, tot inventarul unei biserici era declarat

⁴⁰ Vezi Plan de repartitie a sumelor de angajat, idem, dosar 135/85/1918, f. 103.

⁴¹ Lucrări conduse de D. Noroce, avându-l ajutor pe I. Mihail. Salariile acestora erau de 500 lei lunar și respectiv 350 lunar iar materialele de restaurare totalizau 2.000 lei. Cf. adresa CMI nr. 3056/31.07.1918 către D. Noroce, în loc. cit., dosar 135/85/1918, f. 30.

⁴² Vezi în rapoartele lui D. Noroce nr. 16/3180/23.09.1918, 17.3181/1918 și 18/3182/25.09.1918, în loc. cit., dosar 135/85/1918, f. 141, 142, 143. La acea dată salariile restauratorilor nu erau plătite pentru luna martie a respectivului an, plața lor făcându-se abia la 19 octombrie 1918 (pentru martie!).

⁴³ Cf. nota Serviciului de Arhitectură nr. 1466/24.07.1918, idem, *ibidem*, f. 28.

⁴⁴ Vezi adresa Parohiei nr. 27/sept.1918, idem, dosar 136/86/1918, f. 26.

⁴⁵ Cf. adresa CMI nr. 3071/7.08.1918 către Episcopia Argeșului, idem, dosar 135/85/1918, f. 52.

monument istoric concomitent cu edificiul. Exemplul bisericii Noi de la Rucăr, unde – este adevărat – mobilierul și tâmpla erau originare de la mănăstirea Sărindar din București – confirmă afirmația⁴⁶. La 6 septembrie 1918 Comisiunea a solicitat ministerului aprobarea devizului de 12.000 lei pentru deschiderea șantierului de conservare de la mănăstirea Bistrița (jud. Vâlcea), suma fiind deja adunată, prin contribuții publice, de către stareța Epiharia Moiescu. Odată avizate, lucrările au și început în baza planurilor lui I.D. Trajanescu⁴⁷. Din toamna anului, odată cu demobilizările, tot mai mulți specialiști restauratori s-au putut întoarce acasă. Unul din aceștia, arh.N. Ghika-Budești revenit în București la 7 octombrie 1918 și, firesc, a solicitat reîncadrarea ca arhitect șef al Comisiunii; la fel și Gh. Teodorescu, pictorul restaurator care a lucrat la biserica Domnească de la Curtea de Argeș, a revenit din prizonierat solicitând reangajarea⁴⁸. Li s-au adăugat C. Dimitrescu, care încă în iarna anului 1918 a cerut angajarea, oferindu-și serviciile pentru achiziționarea și restaurarea obiectelor de orfevrărie, ca unul ce s-a specializat în cizelare la München. El va fi angajat abia în anul următor, punând bazele primului atelier de restaurare din România⁴⁹. George Cireșescu, sculptor, își arăta și el disponibilitatea de a lucra în serviciul Comisiunii: „Acum la înfăptuirea României Mari, îndrăznesc să sper că artistul va fi pus la locul ce i se cuvine, iar întrucât mă privește nu voi rămânea în strâmtoarea lipsurilor“. Acesta dorea să se ocupe de colecția de mulaje a CMI, luându-i locul lui C. Bălcescu⁵⁰. La fel, Radu Caracaș a solicitat reîncadrarea ca bibliotecar al Comisiunii, după o întrerupere de doi ani cât a fost refugiat la Huși, funcționând acolo ca profesor de gimnaziu⁵¹. Gh. Ioanițescu, desenator la Serviciul de arhitectură, și-a reluat, de asemenea, serviciul la 10 august 1918 dar ... încă în luna octombrie lucra neplătit⁵².

Pe tot parcursul anului 1918 Comisiunea s-a văzut confruntată cu numeroase fapte negative pe seama colecțiilor muzeale. În unele cazuri s-a implicat direct, salvând în propriile depozite asemenea valori: o parte din obiectele Muzeului de Științe Naturale de pe lângă Liceul Sf.Sava au fost

⁴⁶ Vezi nota CMI nr. 3081/8.08.1918 semnată de D. Onciul, idem, *ibidem*, f. 79.

⁴⁷ Vezi nota CMI nr. 03154/6.09.1918, idem, *ibidem*, f. 107.

⁴⁸ Vezi adresa CMI nr. 03102/9.09.1918, de rechemare a arhitectului aflat la Târgu Ocna, în loc. cit., dosar 135/85/1918, f. 117; referat nr. 1463/14.10.1918, loc. cit., dosar 136/86/1918, f. 6 și scrisoarea înregistrată cu nr. 3179/23.09.1918, loc. cit., dosar 135/85/1918, f. 140.

⁴⁹ Vezi petiția sa înregistrată la nr. 80/5.02.1918 (cu adresa din str. Săgeți 3, București), în loc. cit., dosar 134, f. 29.

⁵⁰ Diplomat în Belle Arte, a stat 12 ani în Italia la Roma, obținând Premiul I la Salonul Oficial din Roma, cu lucrări în Muzeul Kalinderu și Pinacoteca Națională. Atelier pe B-dul Kiseleff 16. Vezi cererea 03085/3.08.1918, în loc. cit., dosar 135/85/1918, f. 38 și dosar 136/86/1918, f. 49.

⁵¹ Cererea din 28.10.1918, în loc. cit., dosar 136/86/1918, f. 38.

⁵² Vezi în loc. cit., *ibidem*, f. 5.

depozitate chiar în birourile CMI!⁵³. La Turnu Severin patrimoniul muzeal strâns de Al. Bărcăcilă a fost jefuit în bună parte, ca urmare solicitându-se 50.000 lei necesari refacerii mobilierului și a bunurilor muzeale (anexa nr.2)⁵⁴. La fel s-au petrecut lucrurile și la Constanța (anexa nr.3)⁵⁵. Peste tot sfatul și ajutorul financiar trebuiau acordate. Renașterea postbelică se anunța timid dar rezulta ca o imensă și vizibilă cerință din izbânda care a condus la împlinirea, prin jertfă, a unității naționale. Din a doua parte a anului, personalitatea Comisiunii a sporit tot mai vizibil, odată cu încheierea conflictelor militare aceasta preluând, mai autoritar, controlul, instituind măsuri care au permis ieșirea din criză. Între acestea, noua lege a monumentelor istorice va fi votată în Primul Parlament al României Mari și promulgată în vara anului 1919.

⁵³ Cf. nota lui I. D. Trojanescu cu nr. 1450/23.08.1918, în loc. cit., dosar 135/85/1918, f. 75.

⁵⁴ Cf. adresa nr. 03249/29.11.1918, idem, dosar 136/86/1918, f. 42, 43.

⁵⁵ Vezi adresa nr. 03261/31.12.1918, idem, *ibidem*, f. 48.